

“Levende met de Lierenaars, had ik het genoeg
Lierenaar te worden.”

Nieuwkomers, stedelijke identiteit en
burgerschap in het zeventiende- en
achttiende-eeuwse Lier

Nele PROVOOST

Abstract

This article explores the complex relation between civic identity, individual identification and citizenship. An in-depth analysis of the life and integration process of three newcomers to the small Brabant town of Lier makes clear how formal statutes and categories such as citizenship might influence the structural integration, but could at the same time be only loosely connected to informal identifications. Although citizenship was neither the proof of nor the condition for an alliance with the town, it nevertheless had a meaning. Establishing temporary trust, it furthered social interaction, which was the breeding ground of identity formation. This identity formation was above all a dynamic and never-ending process in which time played a crucial but equivocal role.

In het vijfde hoofdstuk van zijn in 1670 verschenen *Faems weer-galm* steekt de bekende Lierse notaris-rederijker Cornelis De Bie de loftrumpet over zijn geboortestad. Het kleine stadje dat doorheen haar geschiedenis “menichmael de proeven der Nederlandsche Allenden” had moeten doorstaan en verschillende “furien” had moeten lijden, had zich ondanks al deze rampen steeds als een trouwe bondgenoot van de Spaanse koning en het katholieke geloof opgeworpen. Dat de stad zo standvastig was geweest, had volgens De Bie alles te maken met de “ghewillige cloeckheydt ende ghetrouwicheydt der Borgerye van Lier”.¹ De Bie toont zich in zijn *Faems weer-galm* natuurlijk in de eerste plaats als vurige verdediger van het Spaans-katholieke gezag. Daarnaast schetst hij ook een beeld van het kleine Lier dat ongetwijfeld een impact had op de stedelijke identiteitsvorming over en in de stad. Opvallend is bovendien dat De Bie, als geboren en getogen Lierenaar, die stedelijke identiteit verbindt met het karakter van de “in-woonende borgery”.²

In de vroegmoderne periode hadden burgers ontegensprekelijk een bevoorrechte relatie met de stad. Het burgerschap bond burgers en stad aan elkaar via

¹ Cornelis De Bie, *Faems weer-galm der Nederduytse poësie [...]* (Mechelen 1670), 319-336.

² *Ibidem*, 320.

wederzijdse rechten en plichten.³ Volgens van Zanden en Prak creëerde het burgerschap als instelling zo zelfs de voorwaarde voor vertrouwen tussen overheid en onderdanen. Op die manier garandeerde het burgerschap een vlotte samenwerking tussen staat/stad en haar burgergemeenschap.⁴ Maar had dit statuut ook een impact op de identiteitsvorming van zeventiende- en achttiende-eeuwse stedeling?

Sociale groepen – zoals de gemeenschap van burgers – speelden en spelen immers een aanzienlijke rol in de individuele identiteitsvorming.⁵ Vaak wordt in dit verband gesproken over collectieve identiteiten, een term die zowel kan verwijzen naar de identiteit van een groep als naar de individuele identificatie met een bepaalde groep.⁶ Die tweede invulling van het concept staat in deze bijdrage centraal. Omwille van de duidelijkheid wordt hiervoor de term ‘sociale identiteit’ gebruikt. Sociale identiteit laat zich dan definiëren als dat onderdeel van de persoonlijke identiteit dat ontstaat door associatie met allereerste groepen.⁷ Het belang van sociale identiteiten in het ancien régime betekende echter niet dat ieder lid van de groep (familie, vereniging, stad, etc.) dat lidmaatschap op dezelfde manier beleefde of vorm gaf. Mensen beschikten immers over manoeuvreerruimte die toeliet hun eigen identiteit te onderhandelen in een voortdurende wisselwerking met sociale categorieën.⁸ De sociale, ruimtelijke en temporele context bepaalde in grote mate individuele identiteitsvorming waardoor ook in de zeventiende en achttiende eeuw mensen zich niet één stabiele en statische, maar meerdere dynamische identiteiten aanmaten.⁹

³ Marc Boone e.a., ‘Introduction: citizenship between individual and community, 14th-18th centuries’, in: Marc Boone en Maarten Prak (reds.), *Status individuals, status corporatifs et status judiciaries dans les villes européennes (moyen âge et temps modernes)* (Leuven en Apeldoorn 1996) 3-10, aldaar 8-9; Maarten Prak, ‘Identité urbaine, identités sociales. Les bourgeois de Bois-le-duc au XVIIIe siècle’, *Annales ESC* 48 (1993) 907-933, aldaar 932; Idem, ‘Burghers into citizens: urban and national citizenship in the Netherlands during the Revolutionary Era (c.1800)’, *Theory and Society* 26 (1997) 403-420, aldaar 406; Erika Kuijpers en Maarten Prak, ‘Burger, ingezetene, vreemdeling: burgerschap in Amsterdam in de 17^e en 18^e eeuw’, in: Joost Kloek en Karen Tilmans (reds.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip ‘burger’ in de Nederlanden van de middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Amsterdam 2002) 113-132, aldaar 118.

⁴ Jan Luiten van Zanden en Maarten Prak, ‘Towards an economic interpretation of citizenship: The Dutch Republic between medieval communes and modern nation-states’, *European Review of Economic History* 10 (2006) 111-145, aldaar 115.

⁵ Jürgen Straub, ‘Personal and collective identity: a conceptual analysis’, in: Heidrun Friese (reds.), *Identities. Time, difference and boundaries* (New York 2002) 56-72, aldaar 67; Scott Hunt en Robert Benford, ‘Collective identity, solidarity, and commitment’, in: David Snow, Sarah Soule en Hans Peter Kriesi (reds.), *The Blackwell companion to social movements* (Oxford 2003) 433-457, aldaar 435.

⁶ Hunt en Benford, ‘Collective identity’, 450.

⁷ Zie ook Bernhard Peters, ‘Collective Identity, Cultural Difference and the Development Trajectories of Immigrant Groups’, in: Rosemarie Sackmann, Bernhard Peeters en Thomas Faist (reds.), *Identity and Integration. Migrants in Western Europe* (Aldershot 2003) 13-36, aldaar 14.

⁸ Henry French en Jonathan Barry, ‘Identity and agency in English society, 1500-1800 – Introduction’, in: Henry French en Jonathan Barry (reds.), *Identity and agency in English society, 1500-1800* (Basingstoke 2004) 1-37, aldaar 2 en 21.

⁹ Straub, ‘Personal and collective identity’, 71; Peter Hoppenbrouwers, ‘The dynamics of national identity in the later Middle Ages’, in: Robert Stein en Judith Pollmann (reds.), *Networks, regions and nation. Shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden 2010) 19-41, aldaar 31.

Wat het betekende om Lierenaar te zijn zal dus ongetwijfeld niet door elke inwoner en op elk moment op dezelfde manier zijn ingevuld. In deze bijdrage wordt echter niet zozeer onderzocht of er één of meerdere collectieve Lierse identiteit(en) bestonden en hoe die dan werden vormgegeven, maar wel in hoeverre het burgerschap in het zeventiende- en achttiende-eeuwse Lier bijdroeg tot identificatie met de stad. Speelde dit statuut, waarvan het formele belang, zoals gezegd reeds door andere auteurs werd onderkend, ook op individueel niveau een rol van betekenis? Bij gebrek aan empirisch onderzoek blijft deze vraag immers vaak onbeantwoord.¹⁰ Hier wordt geprobeerd een aanzet te geven aan de hand van een aantal casestudies van nieuwkomers in Lier. Aangezien identiteiten contextgebonden fenomenen waren (en zijn), had verhuizen naar een nieuwe stedelijke omgeving vermoedelijk ook implicaties voor de individuele identiteitsvorming. Het verhaal van nieuwkomers is bovendien ook vanuit een tweede optiek interessant. Identiteiten tekenen zich immers vooral af in confrontatie met andere groepen en de grenzen van een groep, in casu de Lierenaren, zullen vermoedelijk juist duidelijk worden wanneer deze zich openen of sluiten voor nieuwe elementen.¹¹

De verhalen van drie nieuwkomers in Lier maken duidelijk hoe complex de relatie tussen burgerschap en identificatie met de stad was. Toch mag hieruit niet zomaar besloten worden dat het burgerschap enkel een formeel statuut was zonder gevolgen voor de individuele identiteit. Na de drie casestudies zal immers worden aangetoond dat burgers in sommige contexten wel degelijk appelleerden aan hun burgerlijke identiteit. Formele statuten en informele identificaties fungeerden dus niet helemaal los van elkaar. Maar vooraleer dit kluwen ontrafeld kan worden, worden het Lierse burgerschap en de immigratie en integratie in de kleine Brabantse stad in het licht gesteld.

BURGERSCHAP EN DE INTEGRATIE VAN NIEUWKOMERS IN LIER

In de vroegmoderne periode was het burgerschap een lokaal bepaald statuut; elke stad gaf er met andere woorden haar eigen invulling aan. De toegang tot het burgerschap in de kleine Brabantse stad Lier was vrij strikt geregeld door de toepassing van het *ius sanguinis* en het *ius soli*: enkel kinderen geboren in Lier wier vader burger van de stad was, verkregen automatisch het poorterschap bij hun geboorte. In het nabijgelegen Antwerpen gold daarentegen uitsluitend het *ius soli*, waardoor geboorte of doop binnen de stad voldoende waren om Antwerps burger te worden.¹² De strenge Lierse criteria zorgden

¹⁰ Hunt en Benford, 'Collective identity, solidarity, and commitment', 441.

¹¹ Hoppenbrouwers, 'The dynamics of national identity', 34.

¹² Alfons K.L. Thijs, 'Minderheden te Antwerpen (16de-20ste eeuw)', in: Hugo Soly en Alfons K.L. Thijs (reds.), *Minderheden in Westeuropese steden (16de-20ste eeuw)/Minorities in Western european cities (sixteenth-twentieth centuries)* (Brussel en Rome 1995) 17-42, aldaar 18.

ervoor dat binnen de stadsmuren ook heel wat mensen huisden die al verschillende generaties in Lier woonden zonder dat ze zich poorter mochten noemen. Tegen betaling van het poortersgeld konden deze ingezetenen, die langer dan een jaar en een dag in de stad hadden verbleven, en alle nieuwkomers zich het burgerschap aanschaffen.¹³ Een huwelijk met een burgerdochter gaf wel recht op een gunsttarief, maar leidde niet zomaar tot een opname in de burgerij. Slechts een enkeling ontving het poorterschap gratis wegens uitzonderlijke verdiensten voor de stad.¹⁴

Het burgerschap was dus niet voor iedereen weggelegd. Enkel wie het poortersgeld kon en wilde ophoesten, werd burger van de stad. Zoals in de meeste steden waren ook in Lier vooral mannelijke leden van de middengroepen in het burgerschap geïnteresseerd.¹⁵ Hun belangrijkste motivatie was ongetwijfeld de toegang tot de ambachtsgilden, waar enkel poorters lid van konden worden.¹⁶ Daarnaast bood het burgerschap een zekere juridische bescherming (namelijk het recht om door de eigen schepensbank berecht te worden)¹⁷ en politieke privileges (verkiesbaarheid voor politieke mandaten).

Terwijl sommige rijke nieuwkomers het poorterschap kochten omwille van het perspectief op een politieke loopbaan, weerhielden vooral tijd- en geldvervlindende openbare functies (zoals het aalmoezenierschap) andere welgestelden ervan zich burger van de stad te maken.¹⁸ Zij wilden zich liever niet 'binden' aan één stad, maar vestigden zich waar ze het meest winst konden maken. Burgerschap impliceerde immers loyaliteit aan de stedelijke gemeenschap waarvan men deel uitmaakte, wat zich onder meer vertaalde in de eed van trouw aan de stad die nieuwe burgers moesten zweren.

De namen van de nieuwe burgers die de eed hadden afgelegd en het poortersgeld hadden voldaan, werden opgetekend in het Lierse poortersboeken.¹⁹ Uit die boeken – die de belangrijkste bronnen zijn om de instroom van nieuwkomers in de stad te bestuderen, maar uiteraard geen volledig beeld geven van de werkelijke migratie²⁰ – blijkt dat Lier geen migrantenstad was. Gemiddeld

¹³ Arthur Lens, 'Het poortersrecht te Lier', *'t land van Ryen* 3 (1953) 49-52, aldaar 50.

¹⁴ Zie bijvoorbeeld: Stadsarchief Lier (verder SAL), Oud Archief (verder OA), *Eedboeken*, 37, f° 99v°.

¹⁵ Vrouwen waren niet uitgesloten, maar tussen 1656 en 1750 kochten slechts veertien vrouwen het burgerschap van Lier: SAL, OA, *Eedboeken*, 35 en 37. Zie ook: Erika Kuijpers, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005), 128.

¹⁶ Lens, 'Het poortersrecht', 50.

¹⁷ *Coutumes des pays et duché de Brabant. Quartier d'Anvers. Coutumes de Kiel, de Deurne et de Lierre*, Guillaume de Longé (ed.) (Brussel 1875), 462.

¹⁸ Thijs, 'Minderheden te Antwerpen', 20.

¹⁹ SAL, OA, *Eedboeken*, 35 en 37.

²⁰ Zie onder meer de opmerkingen in: Claude Bruneel, 'Bijdragen van de poortersboeken tot de historische demografie. Kritische bedenkingen bij het voorbeeld van Antwerpen', *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet* 44 (1990) 101-109.

kochten zo'n 9,61 mensen per jaar het burgerschap.²¹ De instroom van nieuwkomers was dus niet alleen veel beperkter dan in de steden van de noordelijke Nederlanden, maar ook kleinschaliger dan in een nabijgelegen grote stad als Antwerpen.²²

Vanaf de eedaflegging en de optekening in de registers behoorden nieuwkomers formeel tot de gemeenschap van Lierse burgers. Integratie in een nieuwe omgeving speelde (en speelt) zich echter niet alleen op formeel niveau af. Naast deze structurele integratie (huisvesting, arbeidsmarkt, etc.) onderscheiden migratietheoretici ook identificatie-integratie of *self-localisation*.²³ Met deze term wordt de mate waarin nieuwkomers zichzelf als anders beschouwen, bedoeld. Met dat 'anders-zijn' viel het op het eerste gezicht wel mee. De meeste mensen migreerden immers binnen een beperkte afstand waardoor de cultureel-religieuze verschillen met de nieuwe thuisstad minimaal waren. Maar zelfs wanneer geen culturele grenzen overschreden werden, was integratie niet zo vanzelfsprekend. Verhuizen naar een andere stad betekende immers niet alleen een confrontatie met nieuwe sociale structuren (zo zal een Antwerps brouwer die naar Lier verhuisde plots tot de financiële elite van de stad behoord hebben), maar ook met een nieuwe stedelijke omgeving *tout court*. Maakte verbondenheid met de oude of nieuwe stad ook deel uit van de sociale identiteit van mensen? Voelden zij zich Antwerpenaar, Lierenaar of Mechelaar? Hoe ontstond die verbondenheid en hoe werd ze vormgegeven? In welke mate was de aanschaf van het burgerschap een uiting van (of opstap naar) een (emotionele) verbondenheid en identificatie met de nieuwe stad?

Bij gebrek aan *surveys* om in de ziel van nieuwkomers te kijken, zijn historici voor vragen over identiteitskwesties in de vroegmoderne periode aangewezen op egodocumenten. Die zijn echter slechts sporadisch bewaard en meestal afkomstig van mensen uit de elite. Een alternatief om de vele identiteiten van gewone mensen te achterhalen is de zogenaamde microgeschiedenis. Een diepteanalyse van bronnen en bronfragmenten brengt vaak onverhoopt aan het licht hoe mensen zichzelf percipieerden of door andere werden

²¹ Dit gemiddelde werd berekend op basis van het originele bronnenmateriaal (SAL, OA, *Eedboeken*, 35 en 37) aangezien de cijfers die Jos Verbeemen opgeeft, niet steeds correct zijn: Jos Verbeemen, 'De Lierse poortersboeken. Hun belang voor de immigratie te Lier (XVe-XVIIIe eeuw)', *'t Land van Ryen* 14 (1963) 77-88, aldaar 88.

²² In Leiden werden tussen 1575 en 1620 gemiddeld 64 mensen per jaar poorter. In de periode 1690-1699 schaften 404 mensen het poorterschap aan: Dirk Jaap Noorddam, 'Nieuwkomers in Leiden, 1574-1795', in: Jaap Moes e.a. (reds.), *In de nieuwe stad. Nieuwkomers in Leiden, 1200-2000* (Leiden 1996) 39-85, aldaar 48. Voor een vergelijking tussen de Antwerpse en Lierse situatie zie de grafiek in: Claude Bruneel, 'De rol van de Brabantse smalle steden in de migratiegeschiedenis van de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden', *Lira Elegans* 6 (1996) 103-127, aldaar 116.

²³ Leo Lucassen, *The immigrant threat. The integration of old and new migrants in Western Europe since 1850* (Chicago 2005), 18; Rosemarie Sackmann, 'Introduction: collective identities and social integration', in: Rosemarie Sackmann, Bernhard Peters en Thomas Faist (reds.), *Identity and integration. Migrants in Western Europe* (Aldershot 2003) 1-12, aldaar 2-3.

gezien. De volgende drie cases laten duidelijk zien hoe complex de relatie tussen burgerschap en identificatiele integratie kon zijn.

ANTONIUS NOLLEKENS, EEN ANTWERPSE LIERENAAR

Ook voor Lier is de oogst aan egodocumenten bijzonder pover. Slechts één dagboek werd bewaard. Die bron is van de hand van Antonius Nollekens, vicaris van het Lierse Sint-Gommaruskapittel.²⁴ Nollekens kaart in zijn geschrift de lamentele toestand van de stad Lier tijdens de Oostenrijkse successieoorlog aan en sluit daarmee naadloos aan bij het discours van De Bie waarmee deze bijdrage opende. Maar behalve bespiegelingen over de rampspoed die Lier in deze periode te verduren kreeg, kan wie tussen de regels leest er ook persoonlijke ontboezemingen in terugvinden. Zo vertelt Nollekens onder meer dat hij geboren werd in 1700 in de Sleutelstraat binnen de Antwerpse Sint-Andriesparochie.²⁵ Hij was dus een nieuwkomer en verbleef op het moment dat hij zijn aantekeningen begon al minstens 25 jaar in Lier, aangezien hij in 1721 op de post van vicaris was benoemd.²⁶ Als geestelijke had hij zich het burgerschap niet aangeschaft, maar toch leefde hij niet buiten de stedelijke gemeenschap. In 1747 woonde hij bij schoenmaker Joannes Truys en diens vrouw Anna Coppens en vanaf 1723 was hij meermaals als getuige betrokken bij dopen of huwelijken van Lierenaars.²⁷ Hij stond met andere woorden met beide benen in het volle leven en wist goed wat er bij de Lierse stedelingen leefde. Van die stedelijke betrokkenheid geeft hij ook blijk in zijn dagboek waar hij verschillende Lierse burgers bij naam noemt. Het hele journaal is echter opgesteld als één grote jammerklacht over het onheil dat de stad en haar inwoners te verduren krijgen. Het is in deze context dat Nollekens schrijft:

De aanteekenening der tijdsgebeurtenissen vind ik zeer loffelijk, namelijk wanneer het zake is van oorlogen en van hunne droevige gevolgen. Dit zijn zekere en zalige lessen, om aan de nakomelingen te doen verstaan, dat ze in de handen Gods eene schrikkelijke roede zijn om mede te slaan, daar hij straffen wil. Toen ik het genoeg had, al *levende met de Lierenaars, Lierenaar te worden*, hoorde ik hun niet zelden op dien geesel roepen, zeggende: In tijde van oorlog, het is dikwijls gebleken, wint men zooveel geld als men wil. Maar eilaas! Zij zagen niet dat zij hunnen eigen ondergang en dien hunner nakomelingen teweegbrachten; niettegenstaande is het te vreezen dat men binnen 20, 30 en 40 jaar nog hetzelfde liedje zal hooren zingen. Maar door wie? Door

²⁴ Antonius Nollekens, *Dagboek van Antonius Nollekens: inhoudende de oorlogsrampen welke de stad Lier van 13 mei 1746 tot 3 maart 1749 heeft doorstaan*, Ernest Mast (ed.) (Lier s.d.).

²⁵ *Ibidem*, 82.

²⁶ *Ibidem*, 67.

²⁷ Wilfried Taeymans, *Parochieregisters Lier. Dopen 1697-1750* (Onuitgegeven bronbewerking s.d.), 109, 172, 350, 725 en 791; SAL, OA, 843 en 848.

degenen, welke nooit deze rampen zullen gelezen of doorzocht hebben, ofwel door kinderen, wier ouders uit die gebeurtenissen rechtvaardige of onrechtvaardige winsten zullen genoten hebben.²⁸

In dit fragment identificeert Nollekens zich op prachtige wijze met de stad Lier. Door het gebruik van het onvoltooid deelwoord "levende" maakt hij bovendien duidelijk dat tijd een belangrijke rol speelde/speelt in het opbouwen van een identiteit: doorheen het jarenlange contact met de stad en haar inwoners is hij een echte Lierenaar geworden. Uiteraard schuilt hierin ook een retorisch procedé: door zichzelf als Lierenaar te identificeren, vergroot hij de marge om kritiek te leveren op zijn mede-inwoners. Ook elders in zijn dagboek bedient Nollekens zich van deze techniek. Wanneer hij klaagt over de gierige Antwerpenaars die tijdens de Lierse kermissen amper nog consumeren, verdedigt hij zijn objectiviteit door naar zijn Antwerpse afkomst te verwijzen.²⁹ Dat hij zich van dit procedé bedient, impliceert echter ook meteen dat kritische bemerkingen van buitenstaanders minder gemakkelijk werden aanvaard en dat er dus wel degelijk een eenheidsgevoel onder de inwoners van een stad bestond. Nollekens toont besef van een Lierse identiteit, maar verduidelijkt niet waaruit die dan wel bestaat. Dat hij zichzelf een dergelijke identiteit aanmeet zonder burger te zijn, toont aan dat formele statuten en identificatie los van elkaar konden functioneren.

Het verhaal van Antonius Nollekens mag echter niet zonder meer als het bewijs worden opgevoerd dat burgerschap en identiteit geen link hadden. De identificatieve integratie van Nollekens zal vermoedelijk hoofdzakelijk via zijn religieuze status verlopen zijn. Zijn uitspraak suggereert dat een Lierse stedelijke identiteit doorheen de tijd werd opgebouwd door diegenen die zich als Lierenaar identificeerden. Over wat het was om Lierenaar te zijn spreekt Nollekens echter enkel in algemene termen.

DOMINICUS VERHOCHT, KOOPMAN IN MECHELEN

Dat tijd geen zaligmakend principe was, wordt duidelijk in het levensverhaal van Dominicus Verhocht. Geboren in Mechelen in 1681 bouwde Verhocht een carrière uit als schipper en koopman in zijn thuisstad.³⁰ Op 45-jarige leeftijd verhuisde hij naar Lier waar hij huwde met Maria Vertommen, de weduwe van de voormalige Lierse burgemeester Jan Baptist de Ka.³¹ Vermoedelijk zat Verhocht er zelf warmpjes in en ook dit huwelijk was financieel zeker geen tegenval. Twee jaar later bezat het gezin Verhocht-Vertommen verschillende

²⁸ Nollekens, *Dagboek*, 119. (eigen cursivering)

²⁹ *Ibidem*, 81.

³⁰ SAL, OA, *Notariële Protocollen* (verder *Not.Pr.*), 1477, 3 november 1727.

³¹ SAL, OA, *Huwelijken SG*, 406, 10 juli 1726.

panden in Lier, waaronder de brouwerijen Sint-Pieter en de Halve Maan.³² Bovendien leende hij in 1736 niet minder dan 1000 gulden aan het brouwersambacht.³³ Toch moest Verhocht al snel vaststellen dat geld niet alle deuren opent. Twee jaar nadat hij de brouwers financieel uit de nood had geholpen, kwam hij immers in aanvaring met het ambacht. Verhochts weigering om het burgerschap van de stad te kopen, lag aan de basis van dit conflict. De brouwers legden hem het verbod op nog langer te brouwen, maar dit was voor Verhocht geen stimulans om zich officieel Liers poorter te maken.³⁴ Dankzij zijn activiteiten als koopman in granen kon hij immers buiten de ambachtelijke structuur fortuin maken. Bovendien zijn er aanwijzingen dat deze rijke handelaar ook met andere Lierenaars in de clinch ging. Zo begon het buildragersambacht in 1734 een proces tegen Verhocht dat meerdere jaren zou aanslepen.³⁵ Verschillende collega-kooplui kozen de kant van het ambacht en legden een getuigenis af in zijn nadeel. Onder die getuigen *à charge* bevonden zich onder meer Jacobus Wijnants, Jacobus Gijsbrechts en Adriaen van Sprang, nieuwkomers die wel het burgerschap gekocht hadden.³⁶ Opvallend is bovendien dat Verhocht de argumenten van de buildragers aanvocht zonder getuigen *à décharge* op te voeren, wat mogelijk een uiting was van een beperkte Lierse vriendenkring. In dezelfde richting wijst ook het feit dat hij nooit als peter werd gevraagd.

Al deze elementen wijzen erop dat Dominicus Verhocht vermoedelijk als buitenbeentje werd beschouwd ondanks een vrij probleemloze structurele integratie. Zijn familievermogen maakte (over)leven in de stad immers mogelijk zonder veel te investeren in sociale relaties met de stedelingen. Maar voelde Verhocht zichzelf ook een buitenstaander? Het is moeilijk om op deze vraag een antwoord te formuleren, maar twee elementen lijken aan te duiden dat hij zich in eerste instantie met zijn geboorteplaats associeerde. Het eerste voorval dateert uit de beginjaren van zijn huwelijk met Maria Vertommen. Op 3 november 1727 legde hij een verklaring af op vraag van Brusselaar Jacobus Van Dorselaar waarin hij zichzelf voorstelt als “schipper, out Deken ende coopman binnen de stadt ende provincie van Mechelen ende alsnu presentelijck binnen dese stadt”.³⁷ Op dat moment is hij nog maar pas gehuwd met Maria Vertommen en misschien van plan om nog naar Mechelen terug te keren. Maar wanneer hij zeventien jaar later overlijdt en in de Lierse Sint-Gommaruskerk wordt begraven, staat op zijn grafsteen te lezen: “Grafplaetse van Dominicus Verhocht, in syne tydt Coopman tot Mechelen, sterft dan 3

³² SAL, OA, 836.

³³ SAL, OA, *Not.Pr.*, 1800, 19 september 1736.

³⁴ SAL, OA, *Sollutiën*, 27.

³⁵ SAL, OA, *Gilden en ambachten* (verder *G&A*), 1196.

³⁶ SAL, OA, *Eedboeken*, 37, f° 108r°, 112r° en 115v°.

³⁷ SAL, OA, *Not.Pr.*, 1477, 3 november 1727.

july...oudt 62 jaer".³⁸ Zijn verblijf in Lier had blijkbaar niets veranderd aan zijn zelfbeeld: hij was en bleef een Mechels koopman. De grafsteen van zijn tegenstander Jacobus Wijnants, eveneens migrant en koopman, maar wel Liers burger die vijftien jaar later overlijdt, is opvallend: "Tot memorie van Jacobus Wijnants, in synen tydt coopman binnen dese stadt sterft den 18 junius 1758".³⁹ Of de identificatiele integratie van Dominicus Verhocht vlotter zou verlopen zijn door het aanschaffen van het burgerschap is twijfelachtig. Maar het zou de houding van de andere inwoners van Lier misschien wel beïnvloed hebben en via die weg ook het zelfbeeld van Verhocht (kunnen) hebben getekend. Identiteit staat immers niet los van het beeld dat anderen van ons hebben.⁴⁰ Vermoedelijk zouden veel Lierse inwoners hem gunstiger gezind zijn geweest indien hij het burgerschap had gekocht. Dan zou hij, net als zij, niet langer ontsnappen aan tijd- en geldverslindende openbare functies zoals het aalmoezenierschap. Dit vooruitzicht zal Verhocht waarschijnlijk afgeremd hebben aangezien de kostprijs van het burgerschap zeker geen probleem vormde. Bovendien had hij als Mechelaar sowieso geen uitzicht op een politieke carrière als schepen of burgemeester, aangezien dergelijke prestigieuze ambten waren voorbehouden voor geboren Brabanders.⁴¹

LUDOVICUS ALPHONSUS GOYVAERTS DE BRUSSELAAR

Dat lag voor Ludovicus Alphonsus Goyvaerts wel even anders. Deze in Brussel geboren brouwer huwde net als Verhocht op latere leeftijd met Joanna Maria Torfs, de dochter van de vooraanstaande Lierse brouwer Rumoldus Torfs.⁴² Eén maand na zijn huwelijk kocht hij het burgerschap van Lier.⁴³ Het overlijden van zijn schoonvader in 1749 betekende zijn definitieve intrede in de Lierse politieke elite: in 1749 verving hij zijn schoonvader als schepen.⁴⁴ Maar de dood van Rumoldus maakte ook op andere terreinen de weg vrij. In hetzelfde jaar volgde Ludovicus Alphonsus hem op als kapelmeester van het Sint-Barbaragilde. Wat ogenschijnlijk hét bewijs lijkt van een identificatiele integratie (namelijk participatie in lokale verenigingen), krijgt echter al snel een andere betekenis door de krabbel die Goyvaerts op de binnenkant van het voorplat van het gildeboek aanbrengt: "Ludovicus Alphonsus Goyvaerts

³⁸ *Graf- en gedenkschriften der stad Lier*, Ernest Mast en F.H. Cox (eds.) (Antwerpen 1902), 86.

³⁹ *Ibidem*, 92.

⁴⁰ Willem Frijhof, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 614-634, 619.

⁴¹ SAL, OA, 2226: ordonnantie [...] tot directie op de policie ende administratie van de stad Lier, cap. 3 art. 7, 1624.

⁴² SAL, OA, *Huwelijken SG*, 406, 18 augustus 1743.

⁴³ SAL, OA, *Eedboeken*, 37, f° 119r°.

⁴⁴ Jean-Baptist Stockmans, *Magistraat en schependom der stad Lier* (Lier 1902), 95.

Bruxellenis Cappelmeester van St Barbara en antoni choir anno 1749".⁴⁵ Zes jaar na zijn formele intrede in het Lierse stedelijk leven, beschouwde hij zichzelf nog steeds als een Brusselaar.

Of zijn verbondenheid met de stad doorheen de jaren groeide, is moeilijk te achterhalen, maar de korte periode van zijn verblijf in Lier kan een verklaring bieden voor de geringe identificatie in 1749. Hij was weliswaar al schepen, maar zijn politieke carrière stond nog in haar kinderschoenen. In de daaropvolgende jaren zou hij bijna onafgebroken een schepenamtbekleden tot hij in 1770 als burgemeester werd verkozen. Tot 1776 zou hij de burgemeestersstoel van de stad blijven bezetten en als het ware 'het gezicht van de stad' vormen.⁴⁶ Het uitoefenen van dergelijke representatieve functies had ongetwijfeld een impact op het zelfbeeld van de personen in kwestie. Als burgemeester moest Goyvaerts de Lierse stedelijke belangen verdedigen. Dat betekende uiteraard niet dat hij zich van zijn thuisstad afkeerde, maar ongetwijfeld zullen af en toe loyaliteitsconflicten opgedoken zijn. Afhankelijk van de context zal Goyvaerts zich meer Brusselaar of meer Lierenaar gevoeld hebben. Het is onmogelijk te achterhalen welke identiteit op welk moment de bovenhand haalde, maar toch lijkt hij de Brusselse identiteit allengs minder openlijk beleefd te hebben. Zo maakte zijn grafsteen, in tegenstelling tot die van Dominicus Verhocht, geen melding van zijn Brusselse afkomst, maar wel van alle officiële functies die hij in Lier had bekleed.⁴⁷

BURGERZIN OF DE ZIN VAN HET BURGERSCHAP

Volgens James Amelang was het burgerschap het hoogtepunt en het meest zichtbare teken van integratie.⁴⁸ De verhalen van Nollekens, Verhocht en Goyvaerts tonen echter aan dat het burgerschap geen *conditio sine qua non* was om zich Lierenaar te voelen. Hoewel het burgerschap dus nooit als het eindpunt van integratie mag worden beschouwd – het procesmatige karakter van integratie sluit zo'n eindpunt trouwens uit – kon het wel degelijk een springplank zijn naar structurele integratie. Zeker voor de middengroepen, actief in de ambachtsgilden en de kleinhandel, was het burgerschap een belangrijk ticket tot de arbeidsmarkt. Of burgerschap op termijn ook kon bijdragen tot identificatieve integratie is minder duidelijk. Zeker is dat men zich ook zonder dat formele ticket Lierenaar kon voelen. Maar het ontbreken van een automatisch band betekent niet dat er *geen* band was en dat het burgerschap geen enkele betekenis had voor de identiteiten van stedelingen.

⁴⁵ KAL, dossier 130/1.

⁴⁶ Stockmans, *Magistraat en schependom*, 95-99.

⁴⁷ *Graf- en gedenkschriften der stad Lier*, 31.

⁴⁸ James Amelang, 'Cities and foreigners' in: Donatella Calabi en Stephen Turk Christensen (reds.), *Cities and cultural exchange in Europe, 1400-1700* (Cambridge 2007) 42-55, aldaar 45.

Om die betekenis te achterhalen, kan uitgezocht worden in welke context mensen zichzelf als burger aanduidden en het burgerschap dus van belang was. An Kint merkte op dat zestiende-eeuwse Antwerpenaren zich heel bewust waren van hun statuut en zich steeds identificeerden aan de hand van hun formele status.⁴⁹ Onderzoek van Lierse bronnen bracht echter aan het licht dat burgers niet altijd hun burgeridentiteit kenbaar maakten. Zo verwees slechts 13,58 procent van de nieuwe burgers, van wie het poorterschap onomstotelijk vaststaat, in hun testament naar hun status van poorter.⁵⁰ Meestal werden de erflaters gewoon "ingezetenen" genoemd (28,40%) of ontbrak iedere verwijzing naar een statuut (20,99%). Het interval tussen het verwerven van het poorterschap en de optekening van hun laatste wil, noch de bemiddeling door de notaris speelden daarbij een rol van betekenis. De elf testaments waarin erflaters als burgers werden aangeduid, werden bij zes verschillende notarissen opgetekend. De verklaring is echter te zoeken in de context: het burgerschap was binnen de testamentaire context minder relevant, waardoor mensen er, ondanks hun formeel statuut, weinig waarde aan hechtten op dergelijke manier benoemd te worden.

Verder bewijs voor deze visie is te vinden in andere documenten zoals de rekestten, verzoekschriften van inwoners aan de stedelijke overheid.⁵¹ Algemeen wordt in deze rekestten maar zelden naar de status van poorter verwezen. De meeste Lierenaars richtten zich tot de stedelijke overheid met een vraag over erfeniskwesties of voogdijschap. Daarbij stelden ze zich voor in hun kwaliteit van erfgenaam of voogd. Daarnaast verduidelijkten ze vaak de familiale band met de persoon waarover hun vraag ging. Het statuut van burger of ingezetene speelde hierbij slechts een ondergeschikte rol. Het was daarentegen wel van belang in het verzoek van Cornelis Benedictus Van In om zich na zijn vierjarige leertijd bij zilversmid Avontroodt en zijn negenjarige opleiding in Gent en Antwerpen als zelfstandig zilversmid in Lier te mogen vestigen. Door expliciet aan te geven dat hij als zoon van Jan Van In wel degelijk 'burger en ingezetene' was, rechtvaardigde hij zijn eis (juridisch) om een eigen zaak te beginnen.⁵² Wanneer het nodig was, activeerden burgers dus de meestal passieve kwaliteit van poorter.⁵³

⁴⁹ An Kint, 'Becoming civic community: citizenship in sixteenth-century Antwerp', in: Marc Boone en Maarten Prak (reds.), *Status individuels, statuts corporatifs, statuts judiciaires dans les villes modernes (moyen âge et temps modernes)* (Leuven en Apeldoorn 1996) 157-169, aldaar 168.

⁵⁰ In de akten van Lierse notarissen werkzaam tussen 1650 en 1750 werd om de tien dozen een doos geraadpleegd. In deze selectie werden 81 testaments van gekochte poorters aangetroffen. SAL, OA, *Not.Pr.*, 1429-1832.

⁵¹ SAL, OA, *Rekwestboeken* (verder *Rek.*), 81-90.

⁵² SAL, OA, *Rek.*, 88, 26 februari 1739.

⁵³ Pieter Verhoeven deed gelijkaardige vaststellingen op basis van zijn onderzoek van de Antwerpse rekestten uit het jaar 1559. Pieter Verhoeven, 'Gheeft te kennen in alder otmoet uwe goetwillige ingeseten poorter der stede van Antwerpen'. *Burgerschap en stedelijke identiteit(en) in bottom-up perspectief in het zestiende-eeuwse Antwerpen* (Ongepubliceerde Master Thesis Universiteit Antwerpen 2008).

Een derde groep bronnen waaruit de identiteit van stedelingen gedestilleerd kan worden zijn getuigenverklaringen. In het Lierse stadsarchief worden enkele registers bewaard met gerechtelijke vooronderzoeken waaruit 225 getuigenissen onderzocht werden.⁵⁴ Deze verklaringen vertonen een enigszins afwijkend patroon met wat eerder is vastgesteld: 42,22% van de getuigen identificeerde zichzelf als burger, poorter, of zelfs met de vrouwelijke variant 'poorteresse', terwijl amper 12,44% helemaal geen statuut aanhaalt.⁵⁵ Waarom was die burgerlijke identiteit in deze context plots zo belangrijk? Veel had ongetwijfeld te maken met de betrouwbaarheid van de verklaring. Door expliciet te verwijzen naar hun status als poorter gaven burgers hun getuigenis automatisch een groter waarheidsgehalte. Vanuit hun loyaliteit tegenover de stedelijke gemeenschap waren burgers verplicht de waarheid te vertellen, zoniet dreigde hun eer beschadigd te raken. Nieuwe burgers, van wie de achtergrond niet altijd duidelijk was, hadden ook de eed van trouw moeten zweren. Meened plegen zou het vertrouwen dat de stad en haar burgers in hen stelden beschamen en onvermijdelijk leiden tot reputatieverlies. Het is ook in dit kader van het 'gegeven woord' en de eerbaarheid dat burgers zichzelf bij het begin van hun getuigenis zo eervol mogelijk voorstelden door te verwijzen naar allerhande openbare functies, waarvoor ze eveneens een eed hadden moeten afleggen.

De vaststelling van van Zanden en Prak, dat het burgerschap de vertrouwensrelatie tussen stad en burger bevorderde, wordt dus bevestigd. Dat vertrouwen stimuleerde echter niet alleen de structurele integratie, maar had ook implicaties voor de identificatiele integratie. Aangezien identiteiten en identiteitsbesef tot stand komen in een voortdurende wisselwerking met interne en externe perceptie,⁵⁶ was het beeld dat de stad en de burgers van elkaar hadden constructief voor hun beider identiteiten. Doordat zowel de stad als de burgers gebruik maakten van het discours van wederzijdse rechten en plichten, hielden ze het beeld van loyale onderdanen in stand en gaven het telkens opnieuw vorm in concrete situaties. Nieuwe burgers schreven zich in dit discours in en creëerden in bepaalde contexten een beeld van zichzelf als trouwe en betrouwbare burgers. Hoe het proces van identificatie met de stad *in concreto* verliep, is onmogelijk te voorspellen. Het voorbeeld van de evolutie die burgemeester Goyaerts doormaakte, toont echter aan dat tijd een belangrijke rol speelde in de identiteitsvorming.

⁵⁴ SAL, OA, *Registers van Informatie*, 1979-1982.

⁵⁵ De overige getuigen duidden zichzelf onder meer aan als ingezetenen (8,44%), met een beroepskwaliteit (7,55%) of een openbaar ambt (8,44%).

⁵⁶ Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef', 615 en 629.

IDENTITIJD

“Al levende met de Lierenaars had ik het genoeg Lierenaar te worden”⁵⁷, schrijft Antonius Nollekens en maakt zijn lezers door het gebruik van het onvoltooid deelwoord “levende” onmiddellijk duidelijk dat verbondenheid ontstaat in en door sociale interactie. Identiteiten stonden inderdaad niet los van sociale relaties die op hun beurt steeds in een temporele context plaatsgrepen. Dit had te maken met het principe van reciprociteit waarop sociale uitwisseling steunde.⁵⁸ Doorheen de sociale interactie construeerden mensen een beeld van zichzelf en elkaar. Tijd werkte daarbij niet altijd op een rechtlijnige manier. Na verloop van tijd moest een bepaald beeld soms worden bijgesteld en bleek een betrouwbaar iemand plots minder integer.

Hoewel vertrouwen bovenal in de sociale *praxis* ontstond, installeerde het burgerschap een voorlopig vertrouwen dat vooral tussen stad en burger, maar soms ook tussen burgers onderling vertrouwen kon wekken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het verhaal van de 21-jarige Lierse Elisabeth de Heu die op 5 januari 1716 na het lof haar neef gaat zoeken om bij haar thuis Driekoningen te vieren. Onderweg loopt ze jonker Van Zinnicq tegen het lijf die haar onder het voorwendsel van een tête-à-tête weet te overtuigen om samen met hem een glas te gaan drinken. Aangekomen in herberg de Distelblom merkt Elisabeth algauw dat haar komst niet onverwacht is: een gezelschap van jongens bestaande uit Philips van Brant, Lambert de Hert en Gommer Goyvaerts zit haar duidelijk op te wachten. Elisabeth ruikt onraad en besluit terug naar huis te keren. De jongens zijn niet opgezet met haar vertrek en Philips loopt haar achterna. Bij de deur van het rederijkerslokaal op de Grote Markt houdt hij haar tegen en zegt: “Lisebeth waer om gaend gij deur comt wederom daer en sal u niet geschieden, want waert saecke datter iet geschiede ick soude u deffenderen want wij sijn borgerskinderen onder malcanderen”.⁵⁹ Met de verwijzing naar hun statuut “kinderen van burgers” – en dus ook zelf burger – probeerde Philips de jonge vrouw te overtuigen van zijn goede bedoelingen. Zijn woorden misten hun uitwerking niet: Elisabeth keerde op haar stappen terug en sloot zich opnieuw bij het gezelschap van drinkebroers aan. De status burger – of hier burgerkind – had dus blijkbaar een sterke morele connotatie die ook in de sociale omgang vertrouwen wekte. Een vertrouwen dat overigens snel kon verdwijnen. Ook Elisabeth De Heu ondervond snel dat de jongens helemaal

⁵⁷ Nollekens, *Dagboek*, 119.

⁵⁸ Een theoretische inleiding op het reciprociteitsbegrip is te vinden in: Aafke Komter, ‘Inleiding’, in: Aafke Komter (red.), *Het geschenk. Over de verschillende betekenissen van geven* (Amsterdam 1997) 7-24. Recent historisch onderzoek naar wederkerigheid en geschenkcultuur is onder meer te vinden in: Irma Thoen, *Strategic affection? Gift exchange in seventeenth-century Holland* (Amsterdam 2007) en Ilana Krausman Ben-Amos, *The culture of giving. Informal support and gift-exchange in early modern England* (Cambridge 2008).

⁵⁹ SAL, OA, *Not.Pr.*, 1430, 15 januari 1716.

niet te vertrouwen waren, omdat die haar allerlei oneerbare voorstellen deden. Het voorlopige karakter van het door burgerschap geïnstalleerde vertrouwen impliceerde eveneens dat mensen hun statuut konden verliezen. Zware misdrijven, maar ook inbreuken op de *moral economy* werden bestraft met het verlies van poorterschap.⁶⁰ Het burgerschap als formeel statuut zorgde dus voor vertrouwen dat de sociale uitwisseling vergemakkelijkte en zo de opname in een groep niet alleen formeel maar ook informeel beïnvloedde.

Hoe langer men in die sociale context functioneerde, hoe meer kans men had om dat voorlopige vertrouwen in de dagelijkse realiteit te actualiseren. Dat de overtuigde Lierenaar Nollekens zich op eerder jonge leeftijd in Lier vestigde en Verhocht en Goyvaerts beiden pas op latere leeftijd verhuisden, zal ook in hun identiteitsvorming een rol gespeeld hebben. Toch mogen integratie en identiteitsvorming niet als rechtlijnige processen worden beschouwd die onvermijdelijk tot de perfect geïntegreerde Lierenaar leidden. Lierenaar werd je in de eerste plaats doorheen het leven alle dag.

BESLUIT

De geschriften van De Bie en Nollekens tonen aan dat in de zeventiende en achttiende eeuw wel degelijk bepaalde opvattingen over stedelijke identiteiten en over de identiteiten van stedelingen bestonden. Beide auteurs schreven zich in en werkten mee aan het discours over de Lierse identiteit als een onderdrukte en bezwaarde identiteit. Lierenaren hadden het zwaar te verduren gehad tijdens de voorgaande eeuwen, maar hadden die moeilijkheden manhaftig doorstaan. Dat discours werd via stadsgeschiedenissen geconstrueerd en levendig gehouden, maar werkte ook door in meer persoonlijke geschriften, zoals het dagboek van Antonius Nollekens bewijst.

Wie rechtmatig aanspraak kon maken op dat discours en zich Lierenaar mocht noemen, was minder duidelijk. Het burgerschap, dat vaak als het bewijs van integratie of als integratie-instrument wordt opgevoerd, speelde een dubbelzinnige rol bij de opname in de gemeenschap van Lierenaars. Als statuut had het ontegensprekelijke een gunstige invloed op de integratie van en in de middengroepen. Het maakte werken in de stad een stuk eenvoudiger. Of het ook identiteit(en) beïnvloedde, is minder eenvoudig aan te duiden. Doorheen deze bijdrage is alvast gebleken dat er geen directe lijn van het burgerschap naar identificatie met de stad en haar inwoners liep. Ook zonder het burgerschap kon men zich met de stad verbonden voelen en nieuwe burgers waren niet altijd onvoorwaardelijke fans van hun nieuwe thuis.

⁶⁰ SAL, OA, *Keuren en Ordonnantiën*, 114, f° 26r°.

Hieruit besluiten dat burgerschap geen betekenis had voor de identiteiten van mensen is echter een brug te ver. Burgerschap was een meestal passieve sociale identiteit die mensen konden inzetten/activeren wanneer de context dat vroeg. Die context was er dikwijls één van vertrouwen. Burger zijn betekende ook in de zeventiende en achttiende eeuw nog steeds dat men zich had ingeschreven in een gemeenschap waaraan men loyaal diende te zijn. Het burgerschap als formeel statuut bevorderde dus het vertrouwen. Niet alleen tussen stad en burger, zoals van Zanden en Prak aangaven, maar ook tussen burgers onderling. Op die manier beïnvloedde het de beeldvorming over de andere(n) en zichzelf.

Maar het burgerschap was geen noodzakelijke noch voldoende voorwaarde voor de creatie van vertrouwen. Dat ontstond en bestond vooral in en door de sociale uitwisseling. Die sociale interactie greep plaats in de tijd. Hoe langer men in de stad verbleef, hoe groter de kans dat men er zich 'thuis' voelde en zich met de stedelijke gemeenschap identificeerde. Via de identiteit van burger kon het vertrouwen in bepaalde contexten verhoogd worden doordat de stedelijke gemeenschap burgers het voordeel van de twijfel gunde. De relatie tussen tijd en identificatie/integratie mag echter niet uitsluitend positief worden opgevat. Doorheen de tijd kon identificatie ook afnemen en kon het onderlinge vertrouwen tussen stad en burgers/inwoners beschadigd raken.

Lierenaar was ongetwijfeld maar één van de vele identiteiten van Antonius Nollekens. Begrijpen hoe achttiende-eeuwers zoals Nollekens hun identiteiten onderhandelden in een voortdurende interactie met beschikbare structuren en categorieën is enkel mogelijk door tot op het niveau van die individuen af te dalen. Dergelijke microanalyses bieden interessante perspectieven om de complexe relatie tussen burgerschap, stedelijke identiteit en individuele identificatie verder te ontrafelen.